

Ünite 4: Anadolu Ortaçağı, Selçuklu Aydınlığı

Anadolu Ortaçağı, Selçuklu Aydınlığı

Anadolu'daki Ortaçağ, Selçuklular ve onları izleyen Beylikler ile Bizans'ın birlikte yaşadıkları bir süreçtir. Bu çeşitliliğin içinde, canlı, kültürel göstergeleri zengin ve gerilimli bir tarih kesiti yaşanmaktadır.

Bizans İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu adıyla da anılır ve bu İmparatorluk uzun hayatında önemli evreler geçirmiş fakat Malazgirt Savaşıyla gücü sarsılmıştır.

10. yy'dan sonra siyasal güçler, büyük inanç sistemlerini, çeşitli mezhep ve tarikatları arkalarına almışlardır. Kültür ve Sanat bir yandan daha geniş çevrelerle alışverişlerini sürdürürken, şehirler, limanlar, kervan yolları gibi ekonomi göstergeleri fiziki çevreyi şekillendirmiştir. Bu yolla da özgün ürünler sunan bir sanat ortamı yaratılmıştır.

Siyasal Görünüm

Tarih geleneği Anadolu'daki Türk varlığını Selçuklularla başlatır. 1071 tarihi ile simgelenen bu başlangıç, adı konulmamış göç dalgalarından birisi olmuştur. Türkler genellikle Batı'ya doğru ilerlemişlerdir ve bu yeni topraklar, herhangi bir coğrafya parçası değil, farklı kültür çevrelerinde varlığını sürdürmekte olan toplumsal yapılardan oluşmuştur.

Selçuklular yeni bir kimlik elde etmeye çalışmamışlardır. Bu davranışları, oldukça faydacı ve kullanışlı yöntemler göstermiştir. Söz konusu süreçte, Anadolu'nun Türkleşmesi kadar, Türklerin Anadolululaşması da söz konusu olmuştur.

Tarih geleneği Anadolu'daki Türk varlığını Selçuklularla başlatır. Bu süreç, Türk kimliğinin yeni topraklarda zenginleşmesi bakımından önemli olmuştur dolayısıyla 14. ve 15. yüzyıla doğru, yeni gelişmelere altyapı hazırlanmıştır.

Ortaçağ'da Bizans'tan başka Selçukluların ilerleyişini engelleyici bir güç olmayışından yeni bir kültür çevresi oluşturulmaya çalışılmış fakat Selçuklular iki ateş arasında kalmıştır.

Haçlılar ve Moğol Askerlerinin saldırıları sonucu ağır vergilere bağlanan Selçuklu egemenliği sönmüş fakat Selçuklu yönetiminin yaratma ve yaşama gücünü bastıramamıştır. Anadolu'ya kimlik kazandıran bir kaç yüz eser bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Kültürel Görünüm

Selçuklu Kültürünün mimarlık ve plastik sanatlara ilişkin göstergeleri 11. yüzyıl ortalarında başlayıp, 13. yüzyıl sonuna kadar sürmüştür. Temel anlayış genel İslam sanatı ve daha sonra şekillenecek olan Osmanlı sanatıyla benzerlikler göstermekle birlikte, Selçuklu sanatını farklı bir çehreye büründürmüştür.

Diğer sanat alanlarına göre; mimarinin sadece inanç yapılarına değil her türlü anıtsal yapıda aynı şekilde yansıtılması Anadolu'daki Ortaçağ estetiğini belirleyen otoriteyi göstermiştir. Maden işçiliği, halı ve kilim gibi diğer sanat alanlarında da motif, figür ve temalar, sanatsal eğilimlerin farklı toplum katmanlarına göre anlam kazandığını ifade etmiştir. Bu yapılar sadece belirli bir işleve cevap vermekle kalmayarak, düşünce dünyasının zengin içeriğini de dışa vuran eserler olmuştur.

Toplumsal Hayat, Toplumsal Kurumlar ve Mimari

Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün yazdığı *Siyasetname'de* hükümdarların sahip olması gereken nitelikler, saltanatın koşulları ve kuralları anlatılmıştır. Halk, göçebe bir hayat sürerek geçimini hayvancılık ile sağlamaktadır. Yerleşik nüfus ise çiftçilik, zanaatçılık ve ticaretle uğraşmaktadır. Kentlerde tüccar, esnaf gibi işkolları söz konusu iken, imarethanelerde yoksul halka öğrencilere ve yolculara parasız yemek verilerek eğitim medreselerde yapılmaktadır.

Dönemin en önemli mimari yapıları arasında yer alan camileri, yönetim binaları hatta saraylardan daha ileri görülen toplumsal ve siyasal merkezler niteliğinde olmuştur. Her türlü toplantının yapıldığı camilerin mimarisi bir ekonomik güç belirtisi ve dönemin yöneticisinin prestij göstergesi olmuştur. Bu camiler, enlemesine gelişen, çok destekli, düz çatı ile örtülmüş sade bir yapı tipindedir. Mihrap önü kubbesi, minarenin konumu ve son cemaat yeri gibi unsurların

geliştirilmesi ile 14. yüzyılda ortaya çıkan yenilikler olmuştur.

Bilginin aktarılması ve nitelikli insan kaynaklarının yaratılması Ortaçağ İslam devletinin amaçladığı toplumsal yapı için kaçınılmaz olmuştur. Hadis, kelam, fıkıh gibi din bilimlerinin yanında, matematik, tıp astronomi gibi fen bilimlerinin öğretilmesi okullara da ihtiyaç duyulmuştur. Eğitimin amaçları doğrultusunda belirlenen okulların şehir merkezlerinde kalıcı kurumlara dönüştürülmesi, genel olarak adına *medrese* dediğimiz yapılarla mümkün kılınmıştır. Yöneticiler ve varlıklı kişiler tarafından kurulduğunu belgelerden anladığımız medreseler genellikle şehrin odak noktasını oluşturan gösterişli mimari kütleler olmuştur.

İnsanıyla, toplumsal kesimleri ve kurumlarıyla Anadolu'nun yeni fiziki çevresini belirleyen Selçuklu şehirlerinin gelişiminde ticaretin rolü büyüktür. Yollar üzerinde kervanların dinlenmesi ve gecelemesi için inşa edilmiş büyük hanlara *kervansaray* adı verilir. Önceleri "Ribat" adıyla anılan ve sınır bölgelerinde korunma, savunma gibi maksatlar için kullanılan bu yapılar, zamanla yolcuları ve ticari eşyaları korumak üzere konaklama amacıyla kullanılmaya başlamıştır. Ticari hayatı canlı tutmak üzere kurulan bu tesislerin amacı kişilere ya da devlete gelir sağlamak olmamıştır.

Kümbetler Selçuklu mezar anıtlarının önemli bir mimari yapıları olmuştur. Uzaktan bakıldığında basit bir kale formu gösteren kümbet, bir mezar anıtı olmasının yanında, mimari unsurlarındaki yalınlık, süslemenin yapı ölçülerine göre düzeni ve üzerinde taşıdığı bir dizi simgesel motif dolayısıyla güçlü anlamlar içeren yapılardır. Kümbet anlayışının çok eski bir sembolizme bağlı olduğu ikinci dünya kavramının ölen kişinin bedeninin korunmasıyla birlikte düşünüldüğü açıktır. Selçukluların İslam kültürüne ekledikleri bu kümbet yapılar, en özgün yapı tiplerinden biridir.

Anadolu Türk Süslemeleri, Ejderler ve Çiçekleri

Anadolu Selçuklu sanatının motif hâzinesi, karmaşık ve enerji dolu olduğu kadar, başlangıcı daha eskilere inen çağrışımlar verir. Mimari yüzeyler ve objeler üzerine yansıtılan bu şekillerin arkasındaki temel düşünce farklılıkları, toplumsal, etnik alışkanlıklara dayanmaktadır.

13. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, mimari yüzeylerde figürlü konuların azaldığı, giderek objelerin de insan, hayvan ve mitolojik varlıklardan arındırıldığı dikkati çekmiştir. Şekil dünyasının şifreleri çözülebildiği sürece, Selçuklu sanatının özgül varlığı, Türk sanatının geneli içindeki yeri belirlenmiş olacaktır.

Türk tarihinin daha eski katmanlarında yer alan Asya kültüründeki hayvan üslubunun İslam ile tanışması, geyiklerin, ejderlerin ve yırtıcı kuşların yeni inanç sistemi içinde yer almasını sağlamıştır. 10. yüzyıldan itibaren ise yeni inanç sistemindeki figürler giderek enerjisini kaybetmiş, tedirgin bir tasvir halini almıştır.

Geometrik şekillere Çin'den Bizans'a kadar her kültürde rastlanır ancak bu şekilleri karmaşık ve gelişmiş kompozisyonlara dönüştüren anlayış neredeyse İslam inancıyla birlikte parlak bir üslup kazanmıştır. Çünkü sadece geometrik şekiller insanın evren karşısındaki duruşunu en soyut dille anlatabilmiştir.

Haç, gamalı haç (svastika), altı köşeli yıldız, vb şekillerde kolektif arzuları, dini ve mistik köken anlamlarını düşünmek mümkündür. Bu şekillerden bir kaç tanesini bünyesine alarak genişleyen sistemi, İslam düşüncesinin göstergesi olarak anlamak daha doğru olacaktır. Çünkü, büyük bir sisteme katılan bir tekil form, artık tek başına değil, kendisinin veya benzerlerinin tekrarıyla sonsuzluğa açılan bir genişliğin parçası olacaktır.

Bizans Sanatı eski Yunan ve Roma kökenli olmasının yanında Doğu kültürlerinin de iz ve etkilerini taşımıştır. Bizans sanatında belirli bir imparatorluk sanat anlayışı egemendir. Ayrıca süsleme sanatıyla ve müziğiyle de ünlüdür.

Selçuklu sanatında 13. yüzyılın ortalarına doğru ise bitkisel formlar, figürlerin yerini almaya başlamıştır. Beylikler dönemi ile birlikte tam bir egemenlik kuran dal, yaprak, ve çiçek türleri, Osmanlı tezyinatında olağanüstü bil' gelişmeyle, iç ve dış hareketlerin netleşmesiyle farklı ekoller içinde adlandırılır. Tezhip sanatı ve Mimari bitkisel formların en etkin kullanım alanları olmuştur.

Süsleme sanatının sunmuş olduğu bu formlar, insanın bilinen anlamdaki öyküsünü ve somut olayları anlatmazlar. Bu formlar sembolizm tanımına uyan ya da mistik göstergelerden oluşan birer yapılar olmuştur. Bu süslemelerin nerede ve hangi tarzda karşımıza çıkacağını bilemeyiz fakat, göz önünde bulundurulması gereken en önemli nokta süslemenin çok sayıda türlerden oluştuğudur. Temaların kökeni, tercih yoğunlukları, üslup özellikleri her ortamda farklılıklar göstermektedir.

Selçuklu sanatının; Asya, yerel Anadolu ve İslam kültür çevresi olmak üzere en az üç kaynağa dayandığını söyleyebiliriz.

Türkler'in İslam kültür çevresine girmeden önce yaşadıkları uzun devreler boyunca sürdürdükleri hayat tarzı, inanç sistemleri ve buna bağlı olarak da sanatları çok farklıydı. Dolayısıyla bu sürecin yankılarını taşıyan Selçuklu süslemeleri

Türkler'in İslam dinini kabul etmelerinden sonra, katıldıkları yeni çevrelerde yarattıkları özgün bir sanat kesiti olmuştur.

Bilim, Edebiyat, Felsefe

Selçuklularda kent yaşamının gelişmesi ve ticaret yollarının güvenliği bilim, edebiyat ve felsefenin de ilerlemesine katkıda bulunmuştur. İslam dünyasının Gazali, Kuseyri gibi fıkıh, kelim, tefsir ve hadisi din bilginlerinin bir çoğu bu dönemde yetişmiştir. Selçuklular bütün dinlere ve mezheplere karşı hoşgörülü olmuşlardır fakat bu dönemde mezhep çatışmaları yoğun olduğu için din felsefesi de buna paralel ilerlemiştir.

Dönemin belirleyici felsefesi tasavvuf felsefesi olmuştur ve Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli gibi önemli isimler bu dönemin temsilcileri olmuşlardır.

13. yüzyıl Anadolu'nun zor yılları olmuştur. Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın istilaları ile büyük bir coğrafyada hayat alt üst olmuştur. Bu istilalar sonucunda otuz milyonun üzerinde insan katledilmiştir. Türki halk Anadolu'ya göç etmiştir. Beylikler dönemi başlamıştır. Cengiz Han., 1206 - 1227 tarihlerinde hüküm sürmüş ve Dünyanın en büyük İmparatorluğunu kurmuştur. Adı geçen Yunus Emre, Nasrettin Hoca gibi büyük isimler ise çocukluklarını ve gençliklerini bu istilaların gölgesinde yaşamışlardır.